

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р София Василева

**Университет по библиотекознание и информационни технологии,
катедра „Културно-историческо наследство“**

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен «доктор», в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма «Науки за културата»

Автор: Тотка Петрова Григорова

Тема на дисертационния труд: «Между светлината и словото – архангелските образи в иконографията»

Научен ръководител: доц. д.и.н Димо Чешмеджиев

Настоящият дисертационен труд е посветен на значим научен проблем, свързан с необходимостта от изследване и проследяване на закономерностите, традициите и различията по отношение на художествения стил и иконографските канони, представени в изображенията на ангели и архангели в българското християнско изкуство. Дисертационността на темата се определя и от липсата до момента на самостоятелно монографично изследване по тази тематика. Особено слабо проучена в това отношение е епохата след Освобождението.

Информация за докторанта

Тотка Петрова Григорова е била редовен докторант в докторска програма „Науки за културата“ към катедра „Етнология“ за периода 01.03. 2014 – 01.03.2017 г. Приложената от докторантката кратка биографична справка свидетелства за трайни научни и творчески интереси по тематиката изследвана в дисертационния труд. Средното си образование тя завършва в СХУ за изящни изкуства „Цанко Лавренов“ в гр. Пловдив (1999 г.). През 2005 г. се дипломира в НХА като магистър по стенопис. Преподава в СХУ „Цанко Лавренов“ (2005-2011 г.). От 2011 г. е

художник на свободна практика. Има девет участия в самостоятелни и групови изложби с икони и живопис. Нейни икони са притежание на български институции в чужбина и на колекционери от САЩ, Япония, Франция, Швейцария и Египет.

Кратка характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, библиография и две приложения. Текстът е с обем 325 стр. Използваната литература съдържа общо 404 заглавия. Приложенията се състоят от 194 стр. и съдържат 402 изображения. Изследването впечатлява, както с обема и с широкия си хронологичен обхват, така и с междудисциплинарния си характер, използваната методика, анализите и направените изводи.

Обект на дисертационното изследване са стенописните изображения на ангели и архангели от храмове от основните исторически периоди, през които преминава християнството в България, като акцентът се насочва към епохата от края на XIX и началото на XX в. Изследователските въпроси, които се поставят в дисертацията, са няколко. На първо място да се изясни какви са функциите на ангелските образи и на култа към ангелите и архангелите във вярванията на българския народ след покръстването и какви промени претърпяват вложените в тези образи идеи през различните исторически периоди. Друг въпрос, на който се търси отговор, е какви влияния, заемки и нововъведения в иконографията, и следователно и във функцията на ангелските образи се забелязват през периода на следосвободенска България. По отношение на този период бих искала да акцентирам и на друга цел на изследването, която е свързана с открояване на значението и особеностите на ангелските и архангелските образи, представени на фона на общия културен контекст, част от който е развитието на изобразителното изкуство в България от края на XIX и началото на XX в.

Спецификата на дисертационния труд, който се развива в полетата на няколко науки, поражда необходимостта да се използват междудисциплинарни **методи**, характерни за науките теология, история на изкуството, история, както и за иконографията, включваща и иконопис. Основни за настоящото изследване са иконографския и иконологическия метод. Широкият хронологичен обхват и

разнообразието от източници, които Т. Григорова включва в научно обръщение позволяват в цялото изследване да се прилага съпоставителен подход при разглеждане на проблематиката на тази област от българското църковно изкуство в нейната значимост, сложност и многообразие.

Аналитичен преглед на съдържанието на дисертационния труд

Смятам, че първата глава, която разглежда историографски и текстологични проблеми е добре структурирана и необходима като въвеждаща в тематиката на дисертацията. Направените в нея съпоставителни анализи, сравнения и изводи са от съществено значение за теоретичното осмисляне на изследваната проблематика. Акцентите в тази част правилно са поставени върху общите закономерности на взаимодействието между художествения стил и иконографския канон във византийското изкуство. Според мен това е един от основните въпроси, който е актуален и необходим при изследването и на проблеми от историята на християнското изкуство и на българското иконографско изкуство, той насочва към взаимоотношенията между българското и византийското изкуство. Анализът и разсъжденията на докторантката тук обосновано се съсредоточават върху важното място на литургическия символ във византийската естетика. Сериозно внимание е обърнато и на друг важен въпрос - как изкуството интерпретира словото, тоест как изображенията отразяват писмения текст. В сравнителен план, както това е направено и в следващите глави, архангелският култ е открит като знаков фактор в културната памет на християните. От покръстването на България, до Освобождението архангелският култ е силно почитан и на българска територия.

Във втора глава са разгледани иконографските традиции на изображенията на ангелите от основни исторически периоди, през които преминава християнството в България. Обхванати са най-характерните паметници за дадените периоди. Хронологията на паметниците е спазена доколкото това е възможно, поради преплитането на различни живописни слоеве във времето и поради обстоятелството, че понякога живописната украса на църквите е правена доста по-късно след издигането им или в друга епоха, която е носител на различни характеристики. Проследени са функциите на ангелските образи и на култа към

ангелите и архангелите във вярванията на българския народ след покръстването, както и промените които претърпяват вложените в тези образи идеи през различните исторически периоди.

С приносен характер за мен е третата глава от дисертацията, в която е предложен научен подход за представяне на значимостта и мястото на архангелските образи в иконографията на българското религиозно изкуство през периода на следосвобожденска България – края на XIX и нач. на XX век. Предложената в тази част структура на изследването позволява на авторката да работи с богат ареал от паметници и изображения, да търси и откроява традицията и приемствеността в иконографията, да прави сравнителни анализи и обобщения. Акцентите тук са поставени върху промените и нововъведенията в храмовата живопис, която се развива под силно руско влияние. Споделям изводът направен от докторантката, че в първите следосвобожденски десетилетия изграждането на църковните стенописни композиции е основано върху доминиращото тогава стилово направление в изобразителното изкуство – академизма. Ще разширя малко този извод като добавя, че връзката с традицията, според художниците – съвременници на онази епоха, е не във възприемането на принципите на нейната естетика, а в запазването на характерните за източното православие библейско-евангелски сюжетни сцени и образи. Във втората част на тази глава са разгледани изображения и функции на архангелските образи в големите храмове построени след освобождението. Добре са изяснени критериите за подбора на храмовете, които са включени в тази част на изследването. Това са едни от най-представителните катедрални храмове и църкви в столицата и в страната, строени по повод важни събития (като Руско-турската освободителна война и освобождението на България), както и храмове, намиращи се в по-малки населени места и гробищни църкви.

За мен от съществено значение са следните приноси:

Приносна страна в изследването е проучването на иконографските образи на ангели и архангели в епохата на следосвобожденска България. Част от предложения научен подход в тази глава от дисертацията, за който стана въпрос и

по-горе, е съставеният своеобразен каталог, който систематизира и описва ангелските и архангелските образи в стенописите на храмове от края на XIX и нач. на XX в. В българското изкуствознание този период е слабо проучен по отношение на иконографските изображения и отразените в тях културни търсения на епохата, поради което намирам, че настоящият дисертационен труд ще бъде полезен за бъдещи изследвания, засягащи различни аспекти на тази проблематика.

Безспорно е и както вече беше отбелязано, че въпросът за отношенията между текстовете и образите в монументалната живопис и иконописта е изключително сложен. Поради това като постижение на дисертационния труд откроявам проследяването на връзката в широк исторически период между *текст* (разгледан като първоизточник и основа на култа (почитта към тези образи), *изображение* (разгледано като завършваща част на силно изявени култове към тези образи) и *функции* (литургични, апотропейни, украсителни и др.), заложен в образите.

Считам, че приносите са лично дело на кандидата и могат да бъдат значими, както за разширяване на теоретичните знания за архангелските образи в иконографията, така и за практиката в тази област.

Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати:

Като се съобразявам със спецификата на изследването и неговия междудисциплинарен характер, ще си позволя да отправя следните препоръки: при публикуване на дисертацията според мен е добре да се направи именен показалец, за да се ползва по-ефективно съдържащата се вътре систематизирана информация и да се улесни включването ѝ в научно обръщение. При бъдещи изследвания, особено за периода след освобождението, да се разгледат и въпросите за художествено-естетическия аспект на изображенията, за това как се променя съзнанието за ценността на художествените традиции. Тези препоръки по-никакъв начин не намаляват достойнствата на настоящото изследване, което има завършен характер, с взаимнообвързана вътрешна логика в структурен и концептуален план.

Автореферат и публикации по дисертацията

Авторефератът обективно отразява съдържанието на дисертационния труд и постигнатите резултати. Тотка Григорова е представила четири броя публикации по темата на дисертацията.

Заключение

Като имам предвид актуалността на разработената в дисертационния труд проблематика, постигнатите научни резултати и приноси, убедено давам своята ***положителна оценка*** и предлагам на научното жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на Тотка Петрова Григорова, в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма «Науки за културата».

27 юни 2017 г.

Рецензент:

проф. д-р София Василева